

Nederlanders als vermeende angsthazen

Peter Giesen:

Land van lafaards? Geschiedenis van de angst in Nederland.

Wormer: Inmerc, 2007; 336 blz.; 19,95 euro;
ISBN: 978-90-6622-535-4

Zijn Nederlanders angsthazen? Sinds 2002 organiseert Gallup een peiling naar de verwachtingen van de wereldburger voor het komende jaar. De Europeanen blijken de meest pessimistische bewoners van onze planeet en de Nederlanders hoorden bij de kopgroep angsthazen. Vier jaar later: zelfde peiling, zelfde resultaat. Meer dan de helft van de Nederlanders voorspelde een toename van de internationale spanning. Maar met dat gevoel stonden de Nederlanders zeker niet alleen. De Belgen scoorden iets minder hoog, maar toch keek nog 45% met enige angst naar de toekomst. Waarom precies deze twee landen zo bevreesd waren voor het nieuwe jaar (in Europa toonden alleen de Zwitsers nog meer bezorgdheid), verklaarde de peiling niet – maar beide landen staken wel ver boven het Europese gemiddelde uit, dat op zich zelf al relatief hoog lag, in vergelijking met bijvoorbeeld Afrika.

Peter Giesen, historicus en redacteur wetenschap van *de Volkskrant*, beploegt dus braakliggend terrein als hij de vraag tracht te beantwoorden of Nederlanders banger zijn dan vroeger. Hij meent van wel – maar met de volksraad heeft dat niet echt iets te maken, zo kan je opmaken uit dit kloeke boek. Angst heeft veel te maken met chaos en met onzekerheid in de wereld die ons omringt. Angst is een van de wezenskenmerken van de mens, zo betoogt Giesen. Maar de mens heeft daartoe steeds

formules gezocht om die angst te bezweren. Met het verlies van houvast in geloof, ideologie en gemeenschap (een telooorgang die een kenmerk zou zijn van de afgelopen decennia) heeft de Nederlander (en de Belg en de Europeaan, enz.) echter ook vele van zijn bezweringsformules verloren.

Het boek weeft twee verhaallijnen door elkaar. Het ene is geïnspireerd op het vermeende 'on-heroïsche' gedrag van Nederland in de wereld, waarbij geweld systematisch geschuwd wordt. Het tweede verhaal is dat van de maatschappelijke angst. Nu ben ik niet zeker of ik akkoord ga met de band die Giesen tussen beide legt, als hij betoogt dat 'de angst voor de boze buitenwereld in feite een onderdeel [is] van de angst voor geweld'. Maar de tijdlijn die hij voor beide hanteert, plaatst ze beide in een erg verhelderend perspectief – zeker als hij (terecht) stelt dat 'de gevaren die Nederland bedreigen zeker niet groter zijn dan vroeger'.

Uit Giesens historische omzwervingen blijkt overduidelijk dat *maatschappelijke angst* van alle tijden is. Angst, zo schrijft hij, is er in vele vormen: angst voor het verlies van welvaart, voor het verlies van waarden en normen, voor de vreemdeling. Het komt geregeld voor in Nederlands verleden, om vervolgens weer te verdwijnen en dan in een tijdperk weer op te duiken. Giesen had Justus Lipsius erbij kunnen halen, want die diagnostiseerde meer dan vierhonderd jaar geleden al in zijn *De Constantia*: 'Waarheen je maar je blik en aandacht richt, angst en dreiging allerwegen en talrijke tekenen van instorting, als bij een slecht gestut huis.'

En een lafaard kan je de Nederlander bezwaarlijk noemen. Door zijn geschiedenis heen heeft deze zich behoorlijk agressief durven te

gedragen en geweld werd bijwijlen helemaal niet geschuwd. Het begon al bij de geboorte van de Nederlandse natie via een revolutie tegen het Spaanse juk en verder waren er nog de wreedheden in Indonesië en nog andere agressieve episodes – 'soms zelfs met genocidale trekjes' – in de Nederlandse historie.

Sinds Frank Furedi in 2005 zijn *Politics of fear* publiceerde, is angst als onderzoeksthema de laatste tijd heel erg in trek. Tariq Ramadan schreef er behartigenswaardige dingen over. Het laatste jaarrapport van *Amnesty International* sloot af met een aansporing tegen de angstcultuur. Ook in de Verenigde Staten duiken nu steeds regelmatig verwijzingen op naar Franklin Roosevelt's waarschuwing in de jaren dertig van de vorige eeuw: '*We have to fear but fear itself*.' Colin Powell is de laatste op rij die ons in deze zin vermaant.

Dat dit thema uitgerekend op hetzelfde moment in zoveel landen aandacht krijgt, moet iets zeggen over de *Zeitgeist* van vandaag. Het overstijgt met andere woorden de Nederlandse samenleving. In tegenstelling tot andere auteurs trapt Giesen niet in de valstrik om angst uit te roepen tot een specifiek hedendaags verschijnsel. In 'tijden van rampspoed' – het zijn Lipsius' woorden – is angst een onvermijdelijke metgezel. Dat is echter een conclusie die iets verder gaat dan wat Giesen zelf schrijft. Het komen en gaan van de maatschappelijke angst, van vroeger tijden tot op heden, wordt door hem zeer goed in kaart gebracht, maar waarom die komt en gaat, dat komt wat minder goed uit de verf. Het boek bevat echter heel wat pistes die ons een flink stuk op weg helpen, in het bijzonder de band die de auteur suggereert tus-

sen angst en onzekerheid. Voor wie onzeker is, lijkt elk gevaar groter dan het in werkelijkheid is.

Toen Roosevelt midden in de Grote Depressie zijn overbekende zinspreuk lanceerde, wist hij maar al te goed waarom hij dat zei. Angst voedt immers het gevoel van machteloosheid en dempt daardoor de kansen op een verbetering van onze samenleving. Angst drijft mensen in een egelstelling, verscherpt tegenstellingen en sluit uit. Angst verengt onze geest en schakelt helder denken uit. Om vooruit te gaan, heeft een gemeenschap een collectief project nodig,

dat inclusief en niet uitsluit. Mensen moeten vertrouwen in de toekomst hebben. Een beleid gebouwd op angst, verhindert dat.

Dat Giesens boek uitgerekend vandaag verschijnt – net zoals soortgelijke boeken elders – kan een indicatie zijn dat het gevoel willoos overgeleverd te zijn aan een stroomversnelling en mee te drijven op de stroom van de tijd, weleens achter ons zou kunnen liggen. Dat kan ook alleszins opgemaakt worden uit *De Sociale Staat van Nederland 2007*, waarin de auteurs stellen dat het geloof in de maakbare samenleving terug van weggeweest is.

De publicatiegolf over het thema 'angst' is een onderdeel van een nieuwe bezweringsformule om die angst te overwinnen – iets waar Giesen juist voor oproept aan het einde van zijn boek. Lezen dus, dat boek.

Rik Coolsaet

Rik Coolsaet is hoogleraar internationale politiek aan de Universiteit Gent. Deze maand verschijnt zijn *Geschiedenis van de wereld van morgen* (Leuven, Van Halewyck).

Waarom schamen de Europeanen zich dood?

Pascal Bruckner (vertaling Walter van der Star):

Tiranerie van het berouw. Essay over het Europese masochisme.

Amsterdam: Sun, 2007; 176 blz.; 23,90 euro; ISBN: 978-90-8506-450-3

'Der Verlust von Scham ist das erste Zeichen von Schwachsinn,' zei Freud. Zouden we ons daarom zo schamen? Want de Europeanen schamen zich dood. We schamen ons voor het kolonialisme en voor het feit dat we te weinig doen voor de Derde Wereld. We schamen ons voor Auschwitz en voor de Israëliëse bezettingspolitiek. We schamen ons voor de slavenhandel en voor de armoede in Afrika. In Frankrijk kun je zelfs gerechtelijk worden vervolgd, als je zegt je niet te schamen voor de Armeense volkerenmoord, de shoah en de Atlantische slavenhandel. Schaamte is een Europese obsessie geworden en heeft ons continent wankelmoedig, slap, verdeeld en besluiteloos gemaakt. Daar moeten we mee ophouden vol-

gens Pascal Bruckner en hij wil dat we ons schamen voor onze schaamte. Die oproep lijkt in Frankrijk veel mensen aan te spreken, want er zijn meer dan 100.000 exemplaren van het hier besproken boek verkocht.

Die verkoopcijfers zullen in Nederland zeker lager uitvallen, want de these dat Europa zich te veel schaamt, zou bij ons in een flinke column passen. In Frankrijk wordt echter van van alles en nog wat meteen een boek gemaakt en dat brengt de auteur ertoe zijn stelling over het Europese schuldcomplex zo uit te spinnen, dat het tot een *overkill* leidt. Er is niets op tegen de afbeeldingen van viaducten en poorten op onze Eurobiljetten te kritiseren als saai, want de portretten van Dante, Erasmus en Einstein zouden zeker meer indruk maken. Maar om daar nu meteen een Europees minderwaardigheidscomplex in te zien... En zo gaat het boek maar door, tot in het laatste hoofdstuk blijkt dat de berg een muis heeft gebaard. Want de aanbeveling dat de Europese Unie weer zo snel mogelijk goede

betrekkingen dient aan te gaan met de Verenigde Staten en niet met nog meer lidstaten moet worden uitgebreid, lijkt na de verkiezing van Sarkozy en Merkel een open deur.

Die conclusie geeft trouwens aan dat de auteur niet polemiseert met het Europese, maar met het Franse politieke *discours*. In Frankrijk zijn de oude ideologische tegenstellingen tussen links en rechts nog duidelijk zichtbaar; is een intellectueel per definitie links. Links denkt dat uitroeiing in het hart van het Europese denken zit en dat de Europeanen alleen iets uitvinden als je er mensenlevens mee kunt vernietigen, zoals de computer en de radar tijdens de Tweede Wereldoorlog. Door het schaamtecomplex ziet links de aanslagen in New York, Londen en Madrid niet als een uitwas van het moslim-extremisme, maar als een straf voor de uitbuiting van de Derde Wereld. Links wil maar niet accepteren dat misdaden tegen de menselijkheid ook in Afrika en Azië kunnen voorkomen, zoals Pol Pot, Mao, Idi Amin, Mengistu

en de Hutu's in Ruanda hebben bewezen en zoals de Arabische militieën in Darfur dat nog steeds doen.

Al deze argumenten zijn in Nederland bekend, maar ze vormen geen onderdeel van een ideologische tweedeling. In ons land heeft de afrekening met extreem-links en zijn *fellow travellers* al geruime tijd geleden plaatsgevonden en na het afschudden van de ideologische veren van vroeger is er een politiek midden ontstaan, waarin noch voor de oude linkse stokpaardjes noch voor een nieuw McCarthyisme plaats is. Bovendien is bij ons het schuldgevoel als politiek argument niet van recente datum en niet exclusief links. Daar hebben vier eeuwen calvinisme wel voor gezorgd.

Is dan alles anders in Frankrijk? Nee, dat is niet het geval. Zo wijst de auteur erop dat het schuldgevoel een steeds groter stoet slachtoffers

schept, die hun slechte maatschappelijke positie niet aan zichzelf verwijten, maar aan de onrechtvaardige behandeling van hun voorvaders in een ver verleden. Slachtofferschap als beroep, dat kennen we in Nederland ook, net als het feit dat het schuldcomplex ons gevoel van trots verzwakt, dat nodig is om met ferme hand de vele nieuwkomers tot nieuwe medeburgers te maken.

Maar schuld en schaamte zijn niet de alfa en omega van de Europese geschiedenis, noch van de actuele politiek. Zo mag de erkenning van een Joodse staat in het Midden-Oosten veel te maken hebben met het Europese schuldgevoel, de politiek van de meeste Europese landen jegens Israël lijkt een stuk kritischer dan die van de Verenigde Staten, een land dat volgens de auteur nu juist niet behept is met zo'n schuldcomplex.

Ook de toelating van legale en illegale migranten uit de Derde Wereld ligt in Europa veel gevoeliger dan in Amerika. Met schuld heeft dat verschil bijna niets te maken, maar veel meer met geld, omdat de dure Europese welvaartsstaat door ongeselecteerde immigratie veel sneller ontregeld kan raken dan zijn Amerikaanse pendant, die veel minder onderlinge solidariteit kent. Bruckner lijkt niet te beseffen dat het door hem zo verfoeide schuldcomplex onderdeel is van een abstracte Europese retorische traditie en veel minder van de Europese politiek van alledag.

P.C. Emmer

Prof. dr. P.C. Emmer is hoogleraar geschiedenis van de Europese expansie aan de Universiteit Leiden.

De wereld gebundeld

S.W. Couwenberg (red.):

Van Koude Oorlog naar oorlog tegen terrorisme – achtergrond en problematiek van de huidige wereldpolitiek (Civis Mundi Jaarboek 2007).

Budel: Damon, 2007; 144 blz.; 16,90 euro;

ISBN: 978-90-5573-798-7

Het tijdschrift *Civis Mundi* schetst in zijn nieuwe jaarboek de grote lijnen van het hedendaagse internationale politieke en maatschappelijke gebeuren. De huidige oorlog tegen het internationale terrorisme wordt vergeleken met de Koude Oorlog. In deze context blijkt het jaarboek terug op de Koude Oorlog en de nasleep ervan. De auteurs vertrekken van de vaststelling dat de wereld er niet veiliger op is geworden – zoals aanvankelijk verwacht

bij het vallen van de Berlijnse Muur – en dat de kans op oorlog anno 2007 zelfs is toegenomen.

De bundel bestaat uit vijf delen. Het inleidende eerste hoofdstuk is van de hand van redacteur S.W. Couwenberg, die met een korte en kritische analyse de Koude Oorlog koppelt aan de huidige wereldproblematiek. Na het ineenstorten van de Sovjetunie zag het ernaar uit dat polarisatie en het creëren van externe vijanden voorgoed tot het verleden gingen behoren. Bovendien zou het collectieve veiligheidsideaal van de VN niet langer in het gedrang komen.

Dat idee bleek al snel een illusie. De VN-operaties in Somalië en ex-Joegoslavië begin jaren negentig resulteerden uiteindelijk in een bittere teleurstelling. De politieke islam is het nieuwe vijandbeeld in het westen,

en conflicten zijn vandaag een stuk minder voorspelbaar en beheersbaar wegens hun complexe en grensoverschrijdende aard. Bovendien hangt het kernwapenprobleem ons nog steeds als een zwaard van Damocles boven het hoofd – een probleem dat veel verder reikt dan enkel Iran.

In het tweede hoofdstuk verbindt W.F. van Eekelen de afwikkeling van de Koude Oorlog aan het Europese veiligheids- en defensiebeleid. In dit opzicht worden mogelijke toekomstscenario's voor de EU geschetst. In een volgend hoofdstuk geeft Kees Homan ons een overzicht van de uiterst diverse problemen waar onze planeet thans mee te kampen heeft: van catastrofaal terrorisme via falende staten tot HIV/AIDS. Vrede en veiligheid kunnen alleen worden gewaarborgd indien men deze vraagstukken

duurzaam en complementair kan aanpakken.

Dick Leurdijk gaat in hoofdstuk vier dieper in op de Verenigde Naties, waarvan hij een nogal pessimistisch portret schetst. De ambities als mondiale vredeshandhaver liepen (zowel tijdens als na de Koude Oorlog) steeds vast op de nationale belangen van de lidstaten. Het boek eindigt met de waarschuwing dat een oorlog tegen terrorisme nooit kan worden gewonnen met een 'oog om oog, tand om tand'-politiek. Paul de Waart betoogt in het laatste hoofdstuk dan ook voor een humane, onpartijdige en dus effectieve bestrijding van het terrorisme. Een heel interessante visie, die verdere verdieping en uitwerking verdient.

De lijst auteurs van de bundel telt zowel practici als pure academici. Van Eekelen en Homan beschikken over heel wat praktijkervaring: als voorma-

lig minister van defensie en oud-secretaris-generaal van de West-Europese Unie, respectievelijk als voormalig generaal-majoor der mariniers. Deze mooie mélange van politieke ervaring en academisch onderzoek komt goed tot uiting in het boek, dat moeiteloos theorie met praktijk verbindt.

De meerwaarde van deze bundel schuilt in de alomvattende aanpak en de strakke lijn, ondanks de uiteenlopende invalshoeken van de auteurs. Wel treffen we logischerwijs overlappingen aan, maar dat stoort amper. In het jaarboek worden verscheidene thema's vrij summier behandeld. Soms is dat een nadeel, maar dat weegt niet op tegen de voordelen van het algemene overzicht over de huidige wereldpolitiek.

Minpuntje is dat de aangehaalde problemen niet worden gekoppeld aan ontwikkelingshulp en humani-

taire hulp. Het einde van de Koude Oorlog en de oorlog tegen het terrorisme hebben ontwikkelingsstromen namelijk op significante wijze beïnvloed. Zowel de aard, de hoeveelheid als de richting van ontwikkelingshulp is sinds de val van de Muur drastisch veranderd. Vooral in het laatste hoofdstuk – waar gepleit wordt voor een humane bestrijding van terrorisme – zou een dergelijke invalshoek niet misstaan in de analyse. Verder wordt nergens gesproken over de steeds diffuser grens tussen militaire en humanitaire acties die worden uitgevoerd onder het mom van de strijd tegen het terrorisme.

Petra Debusscher

Mw. drs. Petra Debusscher is verbonden aan het Centrum voor EU Studies van de Universiteit Gent.

Bekende wereldburgers als amateur diplomaat

Andrew F. Cooper:

Celebrity Diplomacy.

Boulder (Co.)/Londen: Paradigm Publishers, 2007; 150 blz.; \$ 11,94; ISBN: 978-159451479-1

Wat hebben Ronaldinho, Youssou N'Dour en Angelina Jolie gemeen? Zij zijn allen 'goodwill ambassadors' van de Verenigde Naties; beroemdheden uit de film-, muziek- of sportwereld die sinds de jaren '50 hun bekendheid inzetten voor het onder de aandacht brengen van wereldproblemen en mogelijke oplossingen. Terwijl de VN het nut van deze 'sterren' als vertalers van het beleid naar de massa dus al duidelijk eerder inzagen, wordt er recentelijk ook academisch voorzichtig enige aandacht aan besteed. In *Celebrity Diplomacy* maakt Andrew

Cooper een begin door de rol van beroemdheden als Jolie, Bono en Bob Geldof als internationale voorvechters van ontwikkelingshulp te onderzoeken. Centraal staat het idee dat *celebrities* unieke kwaliteiten hebben; veel beter dan andere actoren slagen zij erin zowel nieuwe kwesties op de agenda te zetten bij beleidsmakers als deze kwesties te populariseren bij het grote publiek. Het succes van Al Gore en zijn campagne met de documentaire *Inconvenient Truth* is een treffend voorbeeld.

Het vrij dunne werk van Cooper bevat slechts zes hoofdstukken en is, zoals door hemzelf aangegeven, geen traditioneel wetenschappelijk werk met een duidelijke methodologie. Dit heeft als voordeel dat het een zeer leesbaar geheel is geworden; als nadeel dat niet elk aspect van *cele-*

brity diplomacy even grondig wordt behandeld.

In de hoofdstukken twee tot en met zes worden de belangrijkste voorbeelden van *celebrity diplomacy* behandeld. Het zwaartepunt ligt in de hoofdstukken drie en vijf; respectievelijk over Bono en over de rol van miljardair-weldoeners als Bill en Melinda Gates. Vooral in het hoofdstuk over Bono wordt het aantal superlatieven de lezer wel eens teveel (*'Bono's abundant powers of attraction and persuasion'; 'his unique capacity for amplification'*). Hoewel niet gezegd kan worden dat Cooper een geheel eenzijdig verhaal vertelt, zou in het bijzonder in dit hoofdstuk meer kritische aandacht voor Bono's archetypische *celebrity diplomacy* zeker niet hebben misstaan.

Het vijfde hoofdstuk, over de

steenrijke weldoeners, slaagt er beter in een genuanceerd beeld te geven van de mogelijkheden en onmogelijkheden voor de *celebrity diplomat*. Enerzijds maakt het feit dat mensen als Bill Gates en George Soros simpelweg meer geld aan ontwikkeling te besteden hebben dan menig Westers land, het hun welhaast mogelijk 'hun eigen buitenlands beleid' te voeren; anderzijds geeft Cooper aan dat deze individuen wel degelijk moeten samenwerken met overheden en niet-gouvernementele organisaties om hun doelen te bereiken.

De echte waarde van *Celebrity Diplomacy* bevindt zich in de inleidende en concluderende gedeelten van het boek, waarin Cooper een poging doet de verder voornamelijk descriptieve hoofdstukken te duiden. Zijn belangrijkste conclusie signaleert de unieke mogelijkheden van de *celebrity diplomat* als boodschapper; een verbindingsstuk tussen de beleidsmakers en het mondiale publiek. Merkwaardig is wel dat er vervolgens weinig aandacht wordt besteed aan het publiek: wat vinden de kijkers thuis er eigenlijk van? Het gevaar van Bono-moeheid ligt op de loer, en het blijft onduidelijk of er ook risico's zijn verbonden aan het populariseren van diplomatie en buitenlands beleid. Eén van deze risico's zou kunnen zijn dat sterren uit de muziek- en sportwereld hun voor *celebrity diplomacy* onontbeerlijke populariteit net zo snel weer kunnen verliezen als dat zij deze verkregen hebben. Daar komt bij dat de beschuldiging van hypocrisie door de televisiekijker snel is gemaakt en dodelijk kan zijn voor de geloofwaardigheid van de *celebrity diplomat*. Het besluit van Bono de aan U2 verbonden bedrijven van Ierland naar Nederland te verhuizen vanwege het lucratieve belastingklimaat, was voor velen lastig te rijmen met zijn oproep aan overheden om meer belasting-

geld aan ontwikkelingshulp te wijden.

Nog een vraag die overblijft, heeft betrekking op de andere groep waar *celebrity diplomats* mee te maken hebben: de beleidsmakers. Wat vinden zij van de bemoeienissen van de beroemdheden en hoeveel werkelijke invloed wordt er uitgeoefend? Een interessant voorbeeld doet zich voor als de Canadese minister-president Paul Martin weigert het budget voor ontwikkelingshulp te verhogen; iets waar Bono zich sterk voor had gemaakt. Cooper beschrijft dat Bono 'disciplinaire maatregelen nam' en een eind maakte aan de tot dan toe vriendschappelijke band met de Canadese leider. Een eerste gedachte die zich dan opwerpt is: 'nou en?' Is het echt zo belangrijk voor de leiders van de belangrijkste staten ter wereld goed aangeschreven te staan bij de zanger van een rockband? Een vraag die door Cooper gesteld noch beantwoord wordt. Met andere woorden, het blijft onduidelijk hoeveel invloed Bono uiteindelijk heeft als hij met Blair of Bush in conclaaf gaat en in hoeverre deze leiders de beroemdheden echt nodig hebben.

Celebrity diplomacy is een concept dat uitstekend past binnen actuele thema's in de internationale betrekkingen. Technologische ontwikkelingen maken het gemakkelijker voor individuen om een mondiaal publiek te bereiken en nieuwe spelers eisen een plaats op in de diplomatie. Deze actoren kunnen substanciële overheden, niet-gouvernementele organisaties of multinationale bedrijven zijn; of beroemdheden. Ze kunnen concurreren met staten en elkaar, maar zeker ook samenwerken. *Celebrities* fungeren niet slechts als boodschapper, maar ook als katalysator voor beleid; zie bijvoorbeeld het succes van de door prinses Diana gesteunde wereldcampagne tegen landmijnen.

Kortom, er blijft nog veel onont-

dekt en er valt zeker meer werk te verrichten. De gebreken doen echter uiteindelijk weinig af aan de waarde van *Celebrity Diplomacy* als vernieuwend werk in het huidige debat over nieuwe actoren in de diplomatie. Het leidt geen twijfel of het concept van *celebrity diplomacy* is een waardevolle toevoeging.

Vincent van Beest

Vincent van Beest is als stagiair verbonden aan het *Clingendael Diplomatic Studies Programme* (CDSPP).

Het gezicht en de stem van het Europees buitenlands beleid

Giovanni Grevi:

Pioneering foreign policy – The EU Special Representatives.

Parijs: EU Institute of Security Studies, 2007; 163 blz.; 10,= euro; ISBN: 978-92-9198-121-2 (ook online beschikbaar)

Sinds de aanstelling van Javier Solana als Hoge Vertegenwoordiger voor het Gemeenschappelijk Buitenlands en Veiligheidsbeleid (GBVB) in het Verdrag van Amsterdam (1999) heeft er een ware proliferatie van GBVB-instituten plaatsgevonden. Hoewel in de universitaire wereld deze ontwikkelingen lange tijd niet op waarde zijn geschat, hebben academici de laatste paar jaar een inhaalslag gemaakt. Eén voor één worden nu deze nieuwe instituten systematisch geanalyseerd. Zo ook de Speciale Vertegenwoordigers van de EU (SVEU).

In een zeer compleet en gedetailleerd boek beschrijft Giovanni Grevi (EU Instituut voor Veiligheidsstudies te Parijs) hoe de huidige negen Speciale Vertegenwoordigers in allerlei conflictregio's ter plekke de 'face and voice' van de Europese Unie zijn (Grote Meren; Midden-Oosten; Macedonië; Afghanistan; Bosnië; Kaukasus; Moldavië; Soedan; Centraal-Azië).¹ Niet alleen analyseert hij het juridisch en budgettair kader van de Speciale Vertegenwoordigers en hun politieke positie binnen het GBVB; Grevi geeft ook *case studies* van alle negen Speciale Vertegenwoordigers. Hierdoor is hij in staat om in zijn conclusie waardevolle aanbevelingen ter verbetering te verstrekken.

Wat blijkt uit zijn analyse is dat de Speciale Vertegenwoordigers zich door de jaren heen sterk stap voor stap ontwikkeld hebben en dat dit tot een aantal (coördinatie-)problemen

heeft geleid. In 1996 werden de eerste 'speciale gezanten' aangesteld. Hun positie werd vervolgens gecodificeerd in het Verdrag van Amsterdam (art. 18). De Speciale Vertegenwoordigers worden tegenwoordig benoemd door de Raad en betaald uit het GBVB-budget van de Europese Commissie, maar voor hun personeel zijn ze aangewezen op gedetacheerde diplomaten uit de lidstaten en ze rapporteren aan de Hoge Vertegenwoordiger. Deze institutionele mix komt hun effectiviteit niet ten goede en praktisch gezien levert dit vaak problemen op. Zo klagen veel Speciale Vertegenwoordigers over hun beveiliging en hun beperkte middelen.

De diversiteit binnen de groep van SVEU's is een ander interessant punt. Slechts drie van de negen (Bosnië; Macedonië; Afghanistan) zijn gevestigd in het veld; de andere zes vliegen permanent in vanuit Brussel. Verder zijn vijf aan een specifiek land gebonden, terwijl de overige vier zich met complete regio's bezighouden. Een belangrijk en succesvol experiment is verder de 'twee-pettenformule', waarin de Speciale Vertegenwoordiger ook nog een andere functie vervult (bijvoorbeeld Hoofd van Commissie-delegatie Macedonië en Vertegenwoordiger Internationale Gemeenschap Bosnië). Grevi geeft echter terecht aan dat door de diversiteit een dergelijke formule, hoewel effectief, niet altijd mogelijk is.

Los van een aantal van deze coördinatieproblemen is Grevi over het algemeen erg positief over de rol van de Speciale Vertegenwoordigers. En dit is zeker niet hoe iedereen in Brussel erover denkt. Het verschil van mening hangt direct samen met het zwakke punt van het boek: het ontbreken van een diepere politieke analyse. Vanuit zijn denktank-achtergrond

is het begrijpelijk dat Grevi naar praktische oplossingen zoekt, maar hierdoor gaat het boek voorbij aan een belangrijk punt. De ontwikkeling van de Speciale Vertegenwoordigers is namelijk onderdeel van de continue politiek-institutionele strijd tussen het Raadssecretariaat, de Europese Commissie en de lidstaten.²

Vrij simpel gezegd ontbreekt het Solana en zijn Raadssecretariaat aan middelen, terwijl de Commissie het politieke mandaat voor diplomatie mist. De SVEU's worden dus door Solana gebruikt ter versterking van zijn organisatie, terwijl de Commissie tegelijkertijd een bedreiging voelt voor haar 120+ delegaties in derde landen.³ Vanuit dit oogpunt is het niet verwonderlijk dat de samenwerking met de Commissie-delegaties ter plekke vaak zo moeizaam verloopt. Grevi zegt dat de SVEU's altijd worden aangesteld om een specifiek probleem op te lossen, maar in de praktijk, zo geeft hij toe, zijn de mandaten vaak veel ruimer, vaak allesomvattend en is de positie van de Speciale Vertegenwoordiger vaak blijvend en niet tijdelijk. Dit is wederom een bron voor concurrentie.

Ondanks de afwezigheid van een diepere politieke analyse geeft dit boek een zeer compleet overzicht van de Speciale Vertegenwoordigers. De uitstekende timing spreekt ook in Grevi's voordeel. Nu de regeringsleiders het Verdrag van Lissabon getekend hebben, wordt er in Brussel druk gespeculeerd over de vormgeving van de toekomstige Europese Dienst voor Extern Optreden. Naast diplomaten van de lidstaten en ambtenaren van de Commissie en het Raadssecretariaat, zullen ook de Speciale Vertegenwoordigers onderdeel van deze dienst gaan uitmaken. Het zou daarom goed

zijn als de lidstaten de aanbevelingen van Grevi, vooral op het gebied van coördinatie, ter harte nemen.

Noten

1 Sinds november 2007 heeft de EU ook een 'speciale gezant' voor Myanmar. Hij is echter benoemd door Solana en niet officieel door de Raad.

2 Zie bijv. Sophie Vanhoonacker & Hylke Dijkstra, 'EU-Raadssecretariaat en Europees buitenlands beleid: méér dan een griffier', in: *Internationale Spectator*, december 2006, blz. 636-641.

3 Deze delegaties houden zich vooral bezig met ontwikkelingssamenwerking en handel.

Hylke Dijkstra

Hylke Dijkstra is promovendus aan de Faculteit der Cultuur- en Maatschappijwetenschappen van de Universiteit Maastricht.

Europese subsidies binnenhalen

Hans Bekkers & Gert Jan van 't Land:
EU-subsidies voor gemeenten – succesfactoren in beeld.

Alphen aan den Rijn: Kluwer, 2007; 103 blz.; 25,- euro; ISBN 978-901304861-2 (Deze uitgave maakt deel uit van de Binnenlands Bestuur Reeks)

Dit boek verschijnt op het juiste moment. De nieuwe Europese Structuurfondsenperiode 2007-2013 is inmiddels van start gegaan en de eerste mogelijkheid voor het indienen van nieuwe subsidie-aanvragen is een feit. Gemeenten – klein en groot – buigen zich thans over de vraag óf en, zo ja, welke Europese subsidie(s) zij gaan aanvragen. Een tijdlang heerste in Nederland een negatief beeld over Europese subsidies. Grootste boosdoener hiervan was de affaire-Melkert in de jaren '90. Gedurende het bewind van minister Melkert (Sociale Zaken, PvdA) bleken veel projecten niet te voldoen aan de Europese administratieve regels en vervolgens moesten miljoenen gulden terugbetaald worden aan Brussel. Om herhaling te voorkomen ging Den Haag de Europese regels strikt naleven en stelde aanvullende eisen. Ruim tien jaar later blijkt de 'schroom van Melkert' intussen grotendeels

overwonnen. Steeds meer, ook kleinere, gemeenten hebben belangstelling voor Europese subsidies en zijn naarstig op zoek naar 'subsidiekennis'.

Ook de redactie van *Binnenlands Bestuur* en PNO Consultants merkten op dat er nog steeds veel vragen leven over het verwerven van Europese subsidies. Zo ontstond het idee zelf onderzoek te doen naar het subsidiegebruik van gemeenten – aanleiding voor het boek. Vragen die leven zijn: 'Levert het echt wat op en, zo ja, welke inspanningen staan daar tegenover?' En wat doen succesvolle gemeenten anders dan de minder succesvolle gemeenten? Het boek bespreekt het gehele proces van subsidieverwerving – dat wil zeggen vanaf het eerste idee voor een aanvraag tot en met de eindafrekening. In hoofdstuk 2 ('Kansen zien'), hoofdstuk 3 ('Plan Ontwikkelen'), hoofdstuk 4 ('Realiseren en verantwoorden') en tot slot hoofdstuk 5 ('Management van de verwerving') komen alle te onderscheiden stappen in de zogeheten waardenketen van subsidieverwerving aan de orde. Deze stappen worden rijkelijk geïllustreerd door de ervaringen van de gemeenten Maastricht, Breda, Zwolle en Den Haag.

Een aantal van de belangrijkste conclusies van dit onderzoek, waaraan dertig procent van de Nederlandse gemeenten deelnam, zijn als volgt:

- 1 *Het meest benut worden de relatief laagdrempelig bereikbare structuurfondsen EFRO en ESF die in Nederland kunnen worden aangevraagd.* Dit vinden wij meteen ook de belangrijkste conclusie. Tip: Iedereen denkt dat het grote geld te vinden is in Brussel. In werkelijkheid ligt de zak met geld veel dichterbij huis en wel bij de ministeries in Den Haag!
- 2 *Grote gemeenten – de zogenaamde kopgroep – profiteren aanmerkelijk meer van de EU-subsidies dan kleine gemeenten.* Dit komt omdat grote gemeenten aanmerkelijk professioneler te werk gaan dan de kleine. De 100.000+-gemeenten maken het verwerven van Europese gelden tot een specifiek beleidsdoel. In navolging van Den Haag rijzen de Subsidie Expertisepunten als paddestoelen uit de grond, waarmee een nieuw ambtelijk beroep is ontstaan: de *subsidieadviseur*. Dit verklaart een deel van hun succes. Hoe kleiner de gemeente, des te minder politieke sturing er plaatsvindt. Bestuurlijke *commitment* in de vorm van een aanjagende en eindverantwoordelijke wethouder is een sleutelfactor voor succes.
- 3 *Een volgende conclusie is dat subsidies lonen, mits alle stappen van subsidieverwerving van begin tot eind goed worden doorlopen.* Dat

wil zeggen vanaf het eerste idee voor een aanvraag tot en met de eindafrekening. Niet zelden maken succesvolle gemeenten daarbij gebruik van externe partijen, zoals provincies en commerciële adviseurs.

- 4 *Geld is echter lang niet altijd het hoofddoel. Heel vaak gaat het de gemeenten ook om de immateriële opbrengsten van EU-subsidies.* Men kan dan denken aan kennisontwikkeling door samenwerking met het buitenland, het verbreden van netwerken, blikverruiming, profilering en bestuurlijk krediet.
- 5 *Tot slot concluderen de onderzoekers terecht dat de lasten van EU-subsidies zwaar wegen.* Problemen

worden ervaren in alle fasen van verwerving, van het aanvragen en het vinden van de juiste buitenlandse partners tot en met de administratie en verantwoording volgens de EU-regels. Een bijkomend probleem is het management. Het feit dat slechts één op de vijf gemeenten in financiële rapportages aandacht besteedt aan EU-subsidies – met uitzondering van de grote gemeenten – zegt genoeg. Ook de bereikbaarheid van subsidies is een struikelblok. Toch geeft tweederde van de ondervraagden aan dat ervaring helpt. Deze ervaring bestaat veelal uit kennis binnen de organisatie, aangevuld met de hulp van

specialistische externe adviseurs. In onze ogen is dit boek een uitstekende handleiding voor iedere gemeente die doelgericht met Europese subsidies aan de slag wil, maar nog niet goed weet hoe. Maar ook voor de doorgewinterde grote steden is het boek een interessant naslagwerk. De boodschap is helder: oefening baart kunst!

Stephanie Basters-Margadant en
Fenna Pols

Stephanie Basters-Margadant & Fenna Pols zijn beiden werkzaam bij het Expertisepunt Subsidies Gemeente Den Haag.

Sarkozy: continuïteit en dirigisme

Maarten van der Roest:

Nicolas Sarkozy (Aspekt Biografie).

Soesterberg: *Aspekt B.V.*, 2007; 237 blz.; 18,95 euro; ISBN: 978-90-5911-451-6

Wie is Nicolas Sarkozy? Is hij een ideologisch gedreven hervormer die de Franse economie en politiek fundamenteel wil veranderen, of hebben we hier te maken met een 21ste-eeuwse versie van Richelieu, die macht belangrijker acht dan ideologie?

Toen ik in september 2005 in dit blad een artikel over Frankrijk na het referendum over het Grondwettelijk Verdrag van de Europese Unie schreef, meende ik dat vooral het laatste het geval was. Ik betwijfelde of Sarkozy wel de marktdenker is waarvoor velen hem houden. Hij is vóór alles een pragmatist, die er ondanks zijn vrije-marktretoriek niet voor terugschrikt een dirigistische politiek te voeren, indien hem dat beter uitkomt. Regelmatig fulmineert hij tegen de orthodoxie van de Europese

Centrale Bank. Hij is ook niet te beroerd om tekeer te gaan tegen de lage vennootschapsbelasting in de tien nieuwe EU-lidstaten. In zijn ogen zijn er maar twee opties. Óf de recent toetredende landen verhogen hun belastingen óf de EU verlaagt de financiële steun die zij ontvangen. Van beleidsconcurrentie is hij niet gecharmeerd. Hij stimuleerde ook fusies om ongewenste buitenlandse overnames te voorkomen. En hij probeerde *outsourcing* te voorkomen met belastingverlagingen, terwijl het verstandiger zou zijn de winst van globalisering te gebruiken om te investeren in Franse banen in de *high tech*. Zo bezien komt zijn pragmatisme vervaarlijk in de buurt van het opportunisme van Chirac.

De gebeurtenissen sinds 2005 hebben mij er niet van overtuigd dat Sarkozy meer in ideologie dan in macht zou zijn geïnteresseerd. De columnist Fareed Zakaria meent uit de recente houding van Sarkozy tegenover de stakingen af te kunnen leiden dat we hier wel degelijk te maken heb-

ben met een ideologische hervormer in de geest van Thatcher. Daar waar de premiers Alain Juppé in 1995, Jean-Pierre Raffarin in 2003 en Dominique de Villepin in 2005 hun hervormingsplannen niet konden uitvoeren door de oppositie van de vakbonden, zal volgens Zakaria president Sarkozy wel succes oogsten.

Op die bewering valt wel wat af te dingen. Zo is het nog volstrekt onduidelijk of Sarkozy erin zal slagen flexibele arbeidsmarktregels door de strot van de vakbonden te duwen. Zeker, de vakbonden hebben de eenheid niet kunnen bewaren en de publieke opinie lijkt verandering te steunen, maar *the proof of the pudding* is bij hervormingen toch echt *in the eating* en zover zijn we nog niet. Zakaria juicht in ieder geval wel erg vroeg.

Onlangs verscheen bij uitgeverij Aspekt een korte Nederlandstalige biografie van Sarkozy van de hand van de *free lance*-journalist Maarten van der Roest. Volgens de achterflap volgt hij al twintig jaar de Franse politiek voor Ne-

derlandse dag- en weekbladen, maar ik moet eerlijk bekennen dat ik nog nooit een artikel van hem heb gelezen; dat zegt echter misschien meer iets over mij dan over Van der Roest. Hoe het ook zij, in zijn biografie toont Van der Roest zich net als ikzelf een uitgesproken aanhanger van de gedachte dat Sarkozy voor alles gedreven wordt door macht. Voor die stelling voert hij overtuigende argumenten aan.

Zo wijst hij erop dat Sarkozy in 1995 Chiracs drastische hervormingsplannen afwees. Terwijl Chirac via hervormingen de sociale kloof in de samenleving wilde dichten en daarmee een radicale breuk met het verleden aankondigde, koos Sarkozy voor de homeopathische benadering van de fijnbesnaarde Balladur. Sarkozy schrijft in dat jaar het essay 'Au bout de la passion, l'équilibre', waarin hij zich wars toont van gevaarlijke avonturen: 'De beste manier om een samenleving te doen vooruitgaan, is ze gerust te stellen en niet te bruuskeren [...] Ik geloof niet in "de grote avond"'. Twaalf jaar later lijkt Sarkozy wel in 'de grote avond' te geloven, maar dat is dus bepaald niet altijd zo geweest.

Van der Roest meent ook dat Sarkozy in de eerste plaats een aanhanger is van het Franse dirigistische model. Hij steekt zijn mening dat de staat de industrie moet helpen, bepaald niet onder stoelen of banken: 'De Staat heeft niet het recht maar de plicht bedrijven in moeilijkheden te helpen.' En zo voor kwam Sarkozy met een kapitaalinjectie – geen enkele bank zag er nog gat in – dat het bijna failliete Alstom door Siemens wordt overgenomen.

Van der Roest had daar nog aan kunnen toevoegen dat ook Sarkozy's monetaire politiek continuïteit in de Franse geschiedenis vertegenwoordigt. Constant hamert hij erop dat de ECB een zachtere muntpolitiek moet voeren om de Europese export te bevorderen. Zijn pleidooi is echter weinig succesvol, omdat Duitsland ervoor gezorgd heeft

dat de ECB inflatiebeteugeling hoog in het vaandel heeft. Wel lijkt Sarkozy erin geslaagd Merkel september jl. ervan te overtuigen dat Europa een economische politiek nodig heeft om investeringsbelemmeringen en valutamanipulatie (lees de dollar) tegen te gaan en financiële markten te reguleren, zodat de Angelsaksische invloed kan worden beteugeld. Daar zullen we helaas nog meer van gaan horen. En dat geldt ook voor Sarkozy's succesvolle, weliswaar symbolische, poging in het nieuwe verdrag de verwijzing naar een 'vrije en onbelemmerde concurrentie op de Europese binnenmarkt' te schrappen. Ik ben er niet zeker van dat deze uitspraak alleen maar bedoeld was voor binnenvlands-politiek gebruik. Daarvoor heeft de machtspoliticus Sarkozy te veel oog voor de ideologie van het dirigisme. En daarmee vertegenwoordigt hij dus eveneens een element van continuïteit in de Franse geschiedenis.

Ook op het gebied van de buitenlandse politiek zie ik bij Sarkozy vooralsnog meer continuïteit dan een 'rupture'. Augustus jl. suggereerde hij weliswaar dat Frankrijk weer een volwaardig lid zou moeten worden van de NAVO, maar een zwaluw maakt hier nog geen zomer. Sarkozy is inderdaad veel pro-Amerikaans dan de *mainstream* Parijse diplomaat, maar hij heeft Bush ook duidelijk laten weten de inval in Irak nog steeds als een historische vergissing te beschouwen. Washington was *not amused*.

Onlangs heeft Sarkozy de oud-minister van buitenlandse zaken Hubert Védrine gevraagd zijn licht over deze netelige kwestie te laten schijnen. In zijn rapport laat Védrine er geen misverstand over bestaan. In zijn ogen is de Franse invloed in de wereld het grootst indien Parijs zijn eigen koers vaart en dus afstand blijft houden van de door de Amerikanen gedomineerde NAVO. Indien Sarkozy het daarmee eens is, zal Parijs in de NAVO *à la carte* blijven dineren.

In ieder geval hecht Sarkozy, net zoals zijn voorgangers, veel belang aan de Europese defensie-industrie en het ontwikkelen van een defensiecapaciteit in het kader van de EU. Zijn pleidooi zal aan gewicht winnen, indien de crisis in Irak en Afghanistan ook de nieuwe Amerikaanse president uit zijn slaap zal houden. In dat krachtenveld zal ook het Frankrijk van Sarkozy misschien niet de verleiding kunnen weerstaan de verdeeldheid in het Westen te benutten om de Franse positie in de wereld versterken.

Het is niet ondenkbaar dat de kwestie-Irak hier een rol gaat spelen. Natuurlijk is een Amerikaanse aanval op Irak minder waarschijnlijk geworden door de recente onthulling van de Amerikaanse inlichtingendiensten dat Teheran de productie van een atombom in 2003 heeft gestaakt, maar Irak gaat nog wel steeds vrolijk door met het verrijken van uranium. Toegegeven, in tegenstelling tot Chirac weigert Sarkozy nog steeds een militaire optie in Irak uit te sluiten, maar dat kan veranderen als een Amerikaanse inval in Irak rampzalige gevolgen heeft en Sarkozy een anti-Amerikaanse Europese publieke opinie aangrijpt om zijn pleidooi voor een Europese defensie meer kracht bij te zetten. En dan zal de man die twijfelde bij De Villepains *Alleingang* aan de vooravond van de Amerikaanse inval in Irak uiteindelijk een soortgelijke positie innemen.

Dit is allemaal slechts speculatie van een kamerlid. Dat geldt niet voor het boek van Van der Roest. Iedereen die de Franse taal niet machtig is, maar toch geïnteresseerd is in het fenomeen Sarkozy, kan er zijn voordeel mee doen.

Arend Jan Boekestijn

Arend Jan Boekestijn is historicus aan de Universiteit Utrecht en defensiewoordvoerder van de VVD-fractie in de Tweede Kamer der Staten-Generaal.

Baltische blik op de buitenwereld

**Heli Tiirmaa-Klaar & Tiago Marques (red.):
Global and regional security challenges:
a Baltic outlook.**

*Tallinn: Tallinn University Press, 2006; 274 blz.
(te downloaden van: www.iiss.ee);*

ISBN: 978-9985-58-477-4

Na de herwonnen onafhankelijkheid in 1991 van de Sovjetunie stelden de Baltische landen zich vrijwel direct als doel het lidmaatschap van de Europese Unie en de NAVO te verkrijgen. Litouwen, Letland en Estland wilden weg van Rusland en zochten toenadering tot en vooral bescherming door het Westen. Deze destijds controversiële keuze, die was ingegeven door het traumatische Baltische sovjet-verleden, zorgde voor solidariteit en eenheid in het Baltisch buitenlands beleid tot aan de toetreding van de drie republieken tot EU en NAVO in 2004. De gemeenschappelijke doelstelling zorgde voor allerlei regionale Baltische initiatieven en samenwerkingsverbanden in de jaren '90.

Sinds de Baltische landen echter onderdeel zijn van deze internationale organisaties, zijn de drie landen een individuele zoektocht gestart: wat kan ieder land afzonderlijk bijdragen aan de veiligheidsomgeving van Europa? Deze ontdekkingsreis van Riga, Vilnius en Tallinn wordt daarbij ingewikkelder door de transformaties van de EU en de NAVO zelf. De Europese Unie is in het nieuwe millennium op zoek naar een omvangrijker internationale rol, onder andere op het gebied van regionale veiligheid buiten het eigen invloedsgebied. De NAVO heeft ook een schaalvergroting ondergaan, waardoor niet langer alleen de wederzijdse Westerse verdediging centraal staat. De bevordering van

de wereldbrede veiligheidssituatie – waaronder het zoveel mogelijk tegengaan van terrorisme, massavernietigingswapens, mensensmokkel en drugshandel – wordt tegenwoordig tot de verantwoordelijkheden van de Verdragsorganisatie gerekend.

Deze bundel is de eerste uitgave van de vakgroep Internationale en Sociale Studies van de Tallinn Universiteit en is gesponsord door de NAVO. In tien hoofdstukken behandelt het boek de toekomst en uitdagingen van de Baltische landen binnen de internationale gemeenschap op veiligheidsgebied en de manier waarop zij het beleid van de EU en de NAVO op dit terrein zouden kunnen helpen vormgeven. Er komen drie hoofdthema's herhaaldelijk terug, die de auteurs aanwijzen als de voornaamste oorzaken waarom het proces moeizaam verloopt de Baltische landen in de Westerse context in te passen. Allereerst verwijzen zij veelvuldig naar de lastige situatie van de Baltische landen, die door hun beperkte ervaringen in de internationale politieke arena en de geringe hoeveelheid militaire middelen weinig kunnen bijdragen aan de huidige complexe veiligheidsstructuur. Tevens wordt het buitenlands beleid van Litouwen, Letland en Estland nog in grote mate bepaald door geopolitieke overwegingen: op het gebied van veiligheid en defensie vormt Rusland in de Baltische optiek altijd nog de grootste bedreiging. Deze ouderwetse geopolitieke visie is in de moderne wereld, waarin risicoanalyses losgekoppeld worden van territoria, bijna achterhaald. En als laatste is het lastig voor de Baltische landen zich aan de EU en de NAVO aan te passen als deze internationale organisaties zelf nog constant in beweging zijn.

Hoe kunnen de Baltische landen volgens de auteurs dan wél hun positie bepalen op de internationale agenda? Litouwen, Estland en Letland behoren volgens de schrijvers tot de meest gedreven voorstanders van het Europese Nabuurschapsbeleid (ENP) en verdere uitbreiding naar het oosten met Oekraïne, Moldavië en Georgië. De Baltische landen vrezen dat als het Westen deze morele verplichting om voormalige sovjet-republieken in de Europese invloedssfeer van democratie en stabiliteit te betrekken, weigert te honoreren, ze opnieuw in de handen van imperialistisch Rusland zullen vallen. De Baltische landen kunnen voor deze staten een positief voorbeeld zijn van ex-sovjetrepublieken die de transitie van communistische republieken naar kapitalistische en democratische landen succesvol hebben ondergaan. Daarnaast zijn de eindredacteuren van de bundel er echter van overtuigd dat het ook goed zou zijn als Estland, Letland en Litouwen een diverser buitenlands beleid zouden voeren, niet enkel gericht op de oude vijand Rusland. De ontwikkeling van gebieden in een andere regio of innovatieve ideeën over wat kleine landen kunnen bijdragen aan de internationale politiek, zouden waarschijnlijk zorgen voor een positiever beeld van het Balticum in EU en NAVO. Als laatste wordt in de bundel gewezen op het gebrek aan samenwerking tussen de drie Baltische landen sinds 2004. Onderlinge samenwerking van het trio zou tijd- en geldbesparend werken en samen worden ze wellicht eerder gehoord dan als individuele, kleine EU- en NAVO-leden.

Het boek bestaat uit twee delen. In het eerste gedeelte worden de dilemma's en uitdagingen van de

Baltische landen besproken sinds de 'toetredingskater': hoe moet het buitenlands beleid worden vormgegeven? Waar liggen de kansen voor het Balticum op veiligheidsgebied en qua crisisbeheersing? In vijf hoofdstukken worden de lange-termijnvisies van Litouwen, Estland en Letland besproken. De overeenkomstige noemer is hun blik oostwaarts, gebruik makend van het ENP, met als doel het verminderen van de Russische invloed op de voormalige sovjetrepublieken. Het tweede deel bevat ook vijf hoofdstukken en gaat in op de internationale betrekkingen tussen de Baltische landen, Rusland, EU, NAVO en de landen die vallen onder het ENP. De uitdagingen voor het Europese veiligheidsbeleid, de morele en strategische redenen voor verdere uitbreiding (kwetsbare veiligheidsstructuur in de grenslanden, energieafhankelijkheid) en het Baltisch-Russische verleden als risicofactor in de Baltische regio komen aan bod.

De bundel *Global and regional*

security challenges: a Baltic outlook is een goed leesbaar geheel, al zijn het Engels en de woordkeuze hier en daar stroef. Het geeft de lezer een rijke schets van de vele dilemma's waar de Baltische landen tegenaan lopen in hun veiligheidsbeleid sinds de toetreding in 2004, evenals het moeizame proces van positiebepaling in het 'nieuwe' Westen. De bundel verliest echter aan snelheid door de veelvuldige herhaling van informatie – zoals de aanhoudende uitleg van het ENP – waardoor de interesse van de lezer niet altijd geprikkeld blijft. Bovendien suggereert de titel een cluster van artikelen met 'de' Baltische visie als rode draad. Deze focus op het Balticum wordt tot halverwege de bundel vastgehouden, maar verdwijnt in de laatste vier hoofdstukken bijna volledig. De internationale situatie van landen als Georgië, Moldavië en Oekraïne wordt besproken aan de hand van hun relatie met Rusland, de EU en de NAVO. Er is echter te weinig aandacht in deze hoofdstukken voor de rol die

de Baltische landen hierin spelen, op de wens tot verdere uitbreiding naar het oosten met deze landen na. In het laatste hoofdstuk, over het Euromediterrane Partnerschap, wordt zelfs niet één keer verwezen naar Litouwen, Estland of Letland.

Het boek is, kortom, lezenswaardig, maar mist vooral tegen het einde af en toe aan diepte en focus. Het is echter een goede inleiding op de vraagstukken van de Baltische toekomst en al worden er geen directe beleidsaanbevelingen gedaan, diversiteit, samenwerking en uitbreiding lijken de beste vooruitzichten te geven.

Wietske Schober

Wietske Schober studeert binnenkort aan de Rijksuniversiteit Groningen af op de huidige Baltisch-Russische betrekkingen en de invloed van het onverwerkte Sovjetverleden hierop. Zij was als stagiaire verbonden aan de eindredactie van de *Internationale Spectator* in het najaar van 2007.

Armeense kwestie tussen ontkenning en erkenning

Udur Ümit Üngör:

Vervolging, onteigening en vernietiging: de deportatie van Ottomaanse Armeniërs tijdens de Eerste Wereldoorlog.

Soesterberg: *Aspect*, 2007; 117 blz.; 17,95 euro; ISBN:978-90-5911-535-X

De deportatie van, en massamoord op, de Armeniërs die in 1915 in het toenmalige Ottomaanse Anatolië plaatsvond, staat sinds de verkiezingen van 2006 ook in Nederland weer volop in de belangstelling. Het is nog steeds een controversieel

onderwerp, dat heftige emotionele reacties teweegbrengt, niet alleen bij de nabestaanden van de Armeense slachtoffers, maar ook bij de grote meerderheid van de Turken, die zijn opgegroeid in de vaste overtuiging dat een 'Armeense genocide' nooit heeft plaatsgevonden. Tot het einde van de jaren zeventig werd er in Turkije over de hele kwestie immers gezweven en sinds die tijd is er een actieve overheidspolitiek geweest van ontkenning van de genocide, een beleid dat nog steeds voortduurt.

De verschijning van Üngörs boek, waarin hij in kort bestek probeert de huidige stand van het historisch

onderzoek naar de kwestie op een rijtje te zetten, is daarom uitermate welkom. Üngör is zeer gekwalificeerd als auteur van een dergelijke inleiding voor een groter publiek, want hij is, hoewel nog jong, een van de weinige historici die naam hebben gemaakt met onderzoek over dit onderwerp, dat gebaseerd is op de studie van authentiek archiefmateriaal. Hij is betrokken bij het werk van de *Workshop on Armenian-Turkish Scholarship* (WATS), het meest prominente 'onderzoeksatelier' over de Armeense kwestie.

Üngörs boek voldoet over het algemeen uitstekend aan de eisen die

men aan een dergelijke korte samenvatting van een ingewikkeld historisch probleem kan stellen. Zijn grote vertrouwde met het onderwerp blijkt ondermeer uit een rijk notenapparaat en een inleidend hoofdstuk waarin naar vrijwel alle belangrijke studies op dit gebied en naar primaire bronnen wordt verwezen.

De auteur plaatst de gebeurtenissen van 1915 in een drievoudige context: die van de Europese politiek van de grote mogendheden, die van de Ottomaanse geschiedenis en die van de lokale geschiedenis. Vooral dat laatste is belangrijk, omdat te vaak vergeten wordt dat de vervolgingspolitiek van de Ottomaanse regering inwerkte op al bestaande, vaak gespannen lokale verhoudingen tussen bijvoorbeeld Armeense boeren en Koerdische nomadenstammen of inheemse bewoners en moslimvluchtelingen uit de Balkan en de Kaukasus.

De vervolging van de Armeniërs in 1915 was in hoge mate het werk van het Jongturkse Comité voor Eenheid en Vooruitgang, dat in 1908 de constitutionele revolutie in het Ottomaanse Rijk had bewerkstelligd en dat in januari 1913 via een staatsgreep een dictatuur had gevestigd. De tweede context waarin Üngör zijn verhaal plaatst, de Ottomaanse geschiedenis, is dus ook in hoge mate de geschiedenis van deze Jongturken, en dat is in het boek de zwakste schakel. Er komen nogal wat kleine foutjes in de tekst voor, die laten zien dat de auteur beter ingewerkt zou kunnen zijn in deze kant van de materie: De krant *Tanin* was niet het officiële orgaan van het Comité voor Eenheid en Vooruitgang; het IAMM (het directoraat voor hervestiging van stammen en refugiés, dat in ambtelijke zin voor de uitvoering van de deportaties verantwoordelijk was) werd in 1914 niet opgericht, maar alleen gereorganiseerd; Falih Rifki was niet privé-secre-

taris van Talât Pasja, maar van Cemal Pasja; Talât werd niet verkozen tot Grootvizier, maar benoemd; de sultan in 1918-1919 was niet Mehmet V, maar Mehmet VI. Het zijn kleine puntjes, maar omdat het hier zo'n uitermate gevoelig onderwerp betreft, is het ook van belang dat dit soort details correct wordt weergegeven.

Üngör laat overtuigend zien hoe de Eerste Wereldoorlog het Jongturkse regime de kans gaf de hervormingsplannen voor Oost-Anatolië, waaraan het zich onder grote Europese druk had gecommitteerd, in de ijskast te plaatsen en hoe de situatie daarna in de loop van iets meer dan een half jaar escaleerde. De grote Ottomaanse nederlaag tegen de Russen bij Sarikamiş in december 1914, waarbij Armeense eenheden meevochten in het Russische leger, leidde al tot lokale pogroms en tot de ontwapening van alle Armeense soldaten in het Ottomaanse leger in februari. Divisies die voor de Russische opmars moesten terugtrekken, hielden in april op verschrikkelijke manier huis in de regio Bitlis-Muş. Toen de Britten en hun bondgenoten eind april ook nog landden op het schiereiland van Gallipoli en het voortbestaan van het rijk in gevaar leek, gaven de leiders in Istanboel bevel de gehele Armeense bevolking van Anatolië, tussen de anderhalf en twee miljoen zielen, te deporteren naar de regio Zor in de Syrische woestijn. Die deportatie naar een onherbergzaam woestijngebied moest wel tot enorme aantallen slachtoffers leiden, maar bovendien werden de deportaties door een radicale vleugel binnen het comité, onder leiding van dr. Bahaettin Şakir, gebruikt als dekmantel voor grootscheepse moordpartijen op Armeense mannen.

Üngör beschrijft de escalatie stap voor stap. In aansluiting op het meest recente onderzoek naar de kwestie

ziet hij de steeds fellere anti-Armeense politiek en de gelijktijdige, en geleidelijke, opkomst van een Turks nationalisme dat streefde naar een homogene, 'nationale' bevolking, als samenhangende en elkaar versterkende processen, zonder dat hij de – in Armeense kringen populaire – visie deelt dat er al van tevoren, vóór de oorlog, een blauwdruk klaar lag voor de moord op de Armeniërs.

In de chronologisch geordende en waarheidsgetrouwe analyse van de gebeurtenissen van het voorjaar en de zomer van 1915 is er een punt waar Üngör's interpretatie aanvechtbaar is en dat betreft het beleg van Van in april. In die maand brak in de oostelijke provinciehoofdstad Van een Armeense opstand uit, waarbij de opstandelingen probeerden net zo lang stand te houden tot het Russische leger hen zou kunnen ontzetten, wat uiteindelijk lukte. In de Turkse visie op de gebeurtenissen speelt deze opstand een belangrijke rol als bewijs voor het 'verraad van de Armeniërs'. Er zijn ook andere interpretaties mogelijk, maar Üngör moffelt de hele controversale weg door nergens over een opstand en slechts over een 'cruciale slag' bij Van te spreken.

De auteur eindigt zijn boek met een pleidooi om naast historici ook sociale wetenschapslieden en filosofen bij de discussie over de Armeense genocide te betrekken, omdat de collectieve herinnering (of het collectief willen vergeten) inmiddels zo onontwaarbaar verbonden is met de groepsidentiteit van beide volkeren, dat een discussie tussen Armeniërs en Turken erdoor onmogelijk wordt gemaakt. De omgekeerde conclusie, die door de historici van de WATS-groep is getrokken, is echter ook legitiem: misschien is de discussie alleen vlot te trekken wanneer eerst historici op basis van eerlijk en degelijk bronnenonderzoek tot een soort gezamenlijk gedragen

visie komen op de gebeurtenissen van 1915, een consensus met zo'n gezag, dat noch botte ontkenningen van Turkse kant, noch essentialistische interpretaties van Armeense kant ('De Turken zijn van nature gewelddadig') stand kunnen houden. Udur Üngör hoort bij de kopgroep van historici die dit werk kunnen doen en we kunnen alleen maar dankbaar zijn dat hij met deze korte inleiding het Nederlandse

publiek heeft willen bedienen. Als het werk in de toekomst herdrukt wordt, wat ik zeker hoop, zou het aanbeveling verdienen een ervaren bureau-redacteur nog eens naar de tekst te laten kijken. Nu knarst het Nederlands regelmatig en ook de structuur van het boek zou nog veel winnen bij een zorgvuldige redactie.

Erik-Jan Zürcher

Prof. dr. Erik-Jan Zürcher is hoogleraar Turkse talen en culturen aan de Universiteit Leiden. Hij is voorzitter van de wetenschappelijke adviesraad van het Nederlands Hoger Onderwijs Instituut in Ankara (NIHA) en het Turkije-instituut in Den Haag.

We waren tenslotte allemaal Palestijnen

Nell Westerlaken:

**Het paviljoen van meneer Mofid:
Reportages uit de Palestijnse gebieden.**

Breda: De Geus, 2007; 464 blz.; 22,50 euro (gebonden); ISBN: 978-90-445-0662-4

Journalisten die hun ervaringen in het Midden-Oosten in een boek publiceren, kunnen zich de laatste jaren verheugen in een groot lezerspubliek. Het Midden-Oosten is tenslotte bijna dagelijks in het nieuws, en velen zijn geïnteresseerd in de verhalen achter de krantenkoppen. Reportages zoals Eva Ludemanns *We blazen uw auto even op* en Joris Luyendijks *Een goede man slaat soms zijn vrouw* deden het dan ook goed. Wat deze publicaties kenmerkt, is de schetsmatige aanpak: de lezer krijgt een anekdotische impressie van het leven van de Arabische personages, die vaak een karikaturale indruk maken. Er wordt enigszins op de lach geschreven, en daarmee passen ze in een lange traditie van boeken die het Midden-Oosten portretteren als buitengewoon merkwaardig en lachwekkend.

Met *Het paviljoen van meneer Mofid* heeft *Volkskrant*-journaliste

Nell Westerlaken een heel ander boek geschreven. Het is het verslag van tien reizen die ze in de jaren 2002-2006 door de Palestijnse gebieden maakte. De Gazastrook en de Westelijke Jordaanoever spelen hierin uiteraard een hoofdrol, maar ook de vluchtelingenkampen in Jordanië en Libanon worden bezocht. Ten slotte volgt er een hoofdstuk over de Palestijnen en hun nakomelingen die bij de oprichting van Israël in 1948 in de Joodse staat achterbleven en 'Arabische Israëliërs' gingen heten. Het lijkt Westerlaken erom te doen de temperatuur van de Palestijnen te peilen, om te kijken hoe het volk erbij staat na de desillusie van het Oslo-vredesproces en de jaren van geweld die daarop volgden. Daarbij valt best wat te lachen, maar het is toch vooral een verhaal over verwoesting, gevangenschap en wachten op een ander, beter leven.

Vlak na de liquidatie van sjeik Yassin door het Israëliëse leger spreekt Westerlaken met de broer van de man die als geestelijk leider van Hamas bekend stond. Ismael Yassin wil graag praten over zijn broer en over hun jeugd in Palestina onder het Britse mandaat. De familie bezat een groot stuk grond in het huidige Israël.

Ismael Yassin vertelt: 'We stonden op goede voet met onze Joodse burens, die net als wij boeren waren – watermeloenen, uien, ze verbouwden hetzelfde als wij. We hielpen elkaar met planten en oogsten. Ze kwamen zelfs weleens bij ons eten. Maar in 1948 namen andere Joden, de zionisten, ons land af.' Uiteindelijk moest de familie Yassin vluchten en kwamen ze terecht in een vluchtelingenkamp in de Gazastrook, een van die kampen waar Hamas het deze dagen zo goed doet.

Een soortgelijk verhaal volgt 250 pagina's later. In Jordanië ontmoet de auteur Leila Khaled, het vrouwelijke lid van het Volksfront voor de Bevrijding van Palestina dat in 1969 een vliegtuig kaapte. Het waren acties als deze die ervoor zorgden dat het Palestijnse vraagstuk op de wereldpolitieke agenda werd gezet. Ook Khaled spreekt met nostalgie over haar jeugd in Palestina. Zij woonde in Haifa en speelde vaak samen met een meisje dat Tamara heette. Ze vertelt: 'Ik speelde elke dag met Tamara, ook onze moeders waren bevriend. Toen we na onze vlucht in Libanon arriveerden, vroeg ik mijn moeder: "Is Tamara ook gevlucht?" "Nee," zei mijn moeder, "want Tamara is Joods." Ik

was pas vier, ik snapte het niet. Voor 1948 waren we tenslotte allemaal Palestijnen, inwoners van Palestina.' Soms vraagt Leila Khaled zich af of ze Tamara, van wie ze de achternaam niet eens weet, nog eens ergens zal ontmoeten.

Met grote regelmaat vertellen de Palestijnen in dit boek dat ze best willen samenleven met het Joodse volk. Tenslotte leefden ze vóór 1948 ook grotendeels geïntegreerd. Zoals Said Hussein, telg uit de beroemde Jeruzalemse familie, het onder woorden brengt: 'Je leefde samen met de Joden. Net als de Armeniërs was het geen groep om bang voor te zijn. Dat veranderde in de jaren veertig. Het zionisme kreeg de overhand.' Een enkele Palestijn verlangt ernaar alle Joden de zee in te drijven, maar de meesten die Westerlaken te spreken krijgt, zijn opmerkelijk gematigd. Ze weten het Joodse volk goed te scheiden van de zionistische ideologie die het land Israël exclusief voor de Joden opeist. Dit maakt deze verhalen, ondanks de tragiek, ook een beetje hoopvol.

Toch is *Het paviljoen van meneer*

Mofid geen naïef boek. Als lezer blijf je heen en weer geslingerd worden tussen idealisme en realisme. Uiteindelijk maakt ook Westerlaken zich geen illusies over een toekomstige Palestijnse staat. Uit alles wat ze beschrijft is duidelijk dat de tijd dat veel Palestijnen de hoop op een onafhankelijke staat verloren hebben en dat een tweestatenoplossing nog haalbaar was, voorbij is. Ze citeert de journalist Robert Fisk, die stelt: 'Als je mensen na veertig jaar een nieuwe horizon belooft, en het blijkt een leugen, kun je ze niet opnieuw in wonderen laten geloven.'

Westerlaken spreekt met politici, intellectuelen, boeren, militanten, studenten, maar ook met willekeurige mensen op straat, die haar meesleuren en hun verhaal vertellen. Deze interviews vult ze aan met haar eigen waarnemingen en nauwkeurige historische beschrijvingen. Over het Heilige Land wordt al eeuwen geschreven, en de auteur kent deze literatuur goed. Hierdoor komen ook Herman Melville, Gustave Flaubert en Mark Twain aan het woord. Deze grondige aanpak is in het Nederland-

se taalgebied uniek, en maakt *Het paviljoen van meneer Mofid* tot een indrukwekkend boek.

Natuurlijk zijn er kleine punten van kritiek. Het is al met al een behoorlijk uitvoerige beschrijving van het Palestijnse leven geworden, en niet alle hoofdstukken voegen evenveel aan het boek toe. Daarnaast wil Westerlaken ook graag literair schrijven, wat soms leidt tot vertragende beschrijvingen van het weer, de natuur en de geografie van Palestina. Zinnen als 'De kerk aan de overzijde lijkt een massief klif van kalksteen dat het schaarse licht opzuigt' wekken op den duur ergernis op. Dit neemt niet weg dat Westerlakens boek een belangrijk werk is, dat het verdient door velen gelezen te worden.

Lodewijk van Oord

Lodewijk van Oord is verbonden aan het *United World College of the Atlantic* in Wales, waar hij geschiedenis van het Midden-Oosten en Conflictstudies doceert. In december 2007 publiceerde hij in dit blad het artikel 'Arafat in Auschwitz: noodzaak van historische dialoog Israël-Palestina'.

Op zoek naar de brug tussen islam en het Westen

Jan Leyers:

De weg naar Mekka.

Leuven: Uitgeverij Van Halewyck, 2007;

472 blz.; 25,- euro;

ISBN: 978-90-5617-805-5

In zwarte burka's gehulde vrouwen, met in de ene hand een mobiele telefoon en in de andere een blikje Pepsi, onder het neonlicht van een *fastfood*-restaurant in de Iraanse hoofdstad Teheran. Aan de ene kant het, uit

westers perspectief, conservatisme van een cultuur waar vrouwen niet ongesluierd op straat kunnen, aan de andere kant de verregaande commercialisering van het straatbeeld. Het levert een bijna ironische personificatie op van de steeds frequenter ontmoetingen tussen de islam en het westen, die lang niet altijd met geweldadige conflicten gepaard gaan. In een wereld waarin de consequenties van de toenemende interculturele en interreligieuze wisselwerking steeds duidelijker zichtbaar worden, groeit de behoefte aan diepgravende

analyses van de positie die de islam in de hedendaagse wereld inneemt.

Ook in de academische wereld worden prangende vragen gesteld over de huidige verhouding tussen de moslimwereld en het westen. In hoeverre geeft Huntingtons 'clash of civilizations' een accurate weergave van de huidige situatie, en stevenen we metterdaad af op een botsing der islamitische en westerse beschavingen? Benjamin Barber schetste bijvoorbeeld een toekomstbeeld waarbij *Jihad*, een door oorlog en terreur veroorzaakte versplintering

van de samenleving, met *McWorld*, de globalisering van economie, consumptisme en modernisme, om voorrang op het maatschappelijke toneel strijdt. Beide stromingen zijn volgens Barber onverenigbaar met elkaar en met primaire beginselen van de democratische rechtsorde.¹ Islamdeskundige Olivier Roy wijst er daarnaast op dat globalisering de relatie tussen moslims en de islam verandert en dat de islam steeds meer gekenmerkt wordt door deterritorialisering, waarbij religie niet meer aan een afgebakend territorium of specifieke cultuur gelieerd is. Roy spreekt van een geglobaliseerde islam, waarbij de *ummah* (gemeenschap der gelovigen) een transnationale, virtuele gemeenschap wordt, die in te passen valt in zowel westerse als islamitische samenlevingen.²

Hoewel er vele theorieën bestaan die de verhouding tussen islam en het westen proberen te verklaren, bieden zij geen inzicht in hoe deze relatie zich in de praktijk manifesteert. In *De weg naar Mekka* beschrijft de Belgische filosoof, muzikant en televisiemaker Jan Leyers (1958) hoe hij, in een drie maanden durende reis door verscheidene Arabische landen, op zoek gaat naar een botsing der beschavingen. De reis werd door een filmploeg vastgelegd en in een succesvolle serie door het Vlaamse tv-kanaal CANVAS uitgezonden. Leyers schreef bovenal een interessant journalistiek reisverslag, waarin hij terloops kernpunten uit de geschiedenis van de moslimwereld samenvat. Zo begint zijn reis in Cordoba, voormalig hoofdstad van het islamitische rijk Al-Andalus, waar hij met de eerste metaforische botsing der religies wordt geconfronteerd. Het ooit met moskeeën bezaaide islamitische bolwerk werd in de vijftiende eeuw door de katholieken veroverd; moslims werden het land uitgezet of gedwon-

gen zich te bekeren. In de laatste decennia keerden de moslims terug en thans is de stad een smeltkroes van moslims, joden en katholieken.

Vanuit Cordoba voert de reis door Noord-Afrika richting het Midden-Oosten en via een omweg door onder andere Syrië, Turkije en Iran uiteindelijk over de Perzische golf naar Saudi-Arabië, met als eindbestemming de heilige stad Mekka. Met mensen uit diverse lagen van de bevolking, variërend van taxichauffeurs en monniken tot het nichtje van de Jordaanse koning Hoessein en een lid van het politiebureau van Hezbollah, spreekt Leyers over uiteenlopende onderwerpen. Hij bezoekt hoogtepunten uit de islamitische wereld, zoals de Al-Aqsa moskee op de Tempelberg. Al reizende tracht Leyers tot 'de' moslimziel door te dringen, waarbij hij herhaaldelijk tegen knelpunten aanloopt.

Hoewel de moslimwereld duidelijk verwestert, een ontwikkeling die bijvoorbeeld zichtbaar wordt door de vercommercialisering van het straatbeeld, lijkt Leyers weinig ideologische overeenkomsten te hebben gevonden. De vraag rijst of de discrepanties tussen de moslimwereld en het westen overbrugbaar zijn, of dat beide samenlevingen te fundamenteel van elkaar verschillen, zoals met betrekking tot de verhouding tussen kerk en staat, en die tussen mannen en vrouwen. Vaak wordt gezegd dat een periode van verlichting zoals het westen die gekend heeft, waarin de kerk niet meer bepaalde wat goed en kwaad was, maar waarin de ratio zijn intrede deed, de islam tot westers, democratisch niveau zou kunnen tillen. Leyers betwijfelt echter of iedere cultuur zich over dezelfde westerse tijdslijn beweegt en of iedere andere cultuur onvermijdelijk op een verlichting afstevent. Terwijl bijvoorbeeld de meeste verzetsbewegingen in het westen progressief geweest lijken te

zijn, zijn revolutionaire bewegingen in de moslimwereld overwegend religieus en conservatief.

Hoewel Leyers geen expliciete conclusie over de relatie tussen de islam en het westen trekt, constateert hij dat de verschillen nog aanzienlijk zijn. De islam organiseert de samenleving in zowel politieke als economische zin, een gegeven dat lijnrecht staat tegenover de westerse scheiding van kerk en staat. Leyers lijkt weinig optimistisch over het ontstaan van een 'Europese' islam, waarin westerse en islamitische waarden verenigd zijn. Moslims in de Arabische wereld, zo observeert hij, zijn weinig kritisch ten opzichte van hun religie. Hij neemt een bijna blind geloof in de Koran waar. Hedendaagse problemen waar de Koran géén antwoord op heeft, bestaan niet, want *alles* staat in de Koran, aldus een vice-rector aan de Marokkaanse Karaouine Universiteit. Op de vraag hoe hij dat zo zeker weet, antwoordt hij met het enige sluitende antwoord: 'De Koran zegt het zelf!'

Noten

- 1 Benjamin Barber, *Jihad versus McWorld*, New York: Time Books, 1995.
- 2 Olivier Roy, *Globalized Islam: The search for a new Ummah*, New York: Columbia University Press, 2004.

Tinka Veldhuis

Tinka Veldhuis is als stagiaire werkzaam bij het *Clingendael Security and Conflict Programme* (CSCP). Zij doet voor haar afstudeerscriptie voor de Research Master 'Human Behaviour in Social Contexts' aan de Universiteit Groningen onderzoek naar radicalisering onder moslimjongeren.